

3. Релігійний фундаменталізм в його християно-конфесійних виявах

Історично розвиток релігій відбувається за законом циклічної хвилеподібності, де максимальні точки синусоїди представлені протилежними станами-маркерами. Так, відомі періоди в історії релігій, коли домінують внутрішні або зовнішні ознаки їх розвитку, коли перемагає вульгарна релігійність на відміну від піднесеності богословських одкровенень, коли у віровченнях панує модернізм, намагання всяк позбутися ортодоксії. На зміну новітнім віянням у розумінні Бога, людини, їх взаємин приходить фундаменталізм як визначальна тенденція в їх розвитку²²⁸. Віднайти абсолютні модерністські чи фундаменталістські епохи в релігієгенезі, підрахувати тривалість кожної з них, чітко їх періодизувати важко. І самі релігії, і суспільство, в яких вони існували, швидко «втомлювалися» як від суровості вимог чистоти віри, так і від безмежної лібералізації релігійного життя, що спричиняло періодичну зміну настроїв та орієнтацій то на фундаменталізацію, то на модернізацію релігій.

Нинішня хвиля фундаменталізації, початок якої припадає на кінець 70-х років ХХ ст., що пов'язують із подіями 1978-1979 рр. в Ірані²²⁹, є природною реакцією релігійного середовища на епоху релігійного модернізму, що призвела до лібералізації віровчень, до розмивання конфесійних кордонів, до відмови від фундаментальних і незмінних положень віри, які були піддані переосмисленню з метою адаптації церкви/церков до нових соціальних і духовних умов. Популярними виявилися думки про необхідність якоїсь універсальної релігії або єдиної Церкви, що, як вважали модерністи, мало б зняти міжрелігійне протистояння, яке базується на існуючих різницях в розумінні та інтерпретаціях Бога.

Однак екуменічно-універсалістські проекти зазнали невдачі. Фундаменталізація релігій поступово стає загальною тенденцією в їх розвитку, коли не окремі групи в деяких релігіях звертаються до пошуку та актуалізації первісних основ віри, а масово віруючі люди задумуються над необхідністю очищення релігійних джерел від різних нашарувань і довільних переспівів, повернення до початкових форм співжиття в громадах, взаємин між вірними, відмови від пізніших додавань у віровченні, ускладнень обрядової сфери, жорсткої інституалізації та ієрархії всередині віросповідної спільноти.

Фундаменталізм, що часто чомусь пов'язується лише із радикальними течіями в ісламі, насправді виявляється значно ширшим і складнішим

²²⁸ Гуревич П.С. Фундаментализм и модернизм как культурные ориентации: [Религиозно-политические течения] // *Общественные науки и современность*. – 1996. – №4. – С. 154-162.

²²⁹ Айзенштадт С. Фундаментализм: феноменологические наблюдения и сравнительные характеристики // *Человек*. – М., 1994. – №6. – С. 33-44.

феноменом. Різні енциклопедичні видання схильні визначати його як «тенденцію, що виражає негативну реакцію консервативних релігійних кіл на секуляризацію, тобто емансипацію науки, культури і суспільного життя від релігії, що стало причиною маргіналізації останньої»²³⁰. Фундаменталістські по духу течії завжди були присутні в будь-якій релігії, і не як форма соціального протесту, що досі можна почути від деяких дослідників цього явища, а як альтернативні до більш сучасних і новаторських віросповідних ідей, концепцій, підходів в тій чи іншій релігії і до соціальної, і до духовної реальності.

Утримувати вірність незмінній догматиці та зберігати прихильність до ортодоксії за умов постійних викликів релігійній вірі надто складно, особливо в середовищі критично мислячих противників фундаменталізму. Маргіналізовані фундаменталісти драгували ліберальне середовище своїми демонстраціями власної обраності, правдивості у вірі, правильності у житті. Фундаменталізм передбачає суворе дотримання конкретних теологічних доктрин і релігійного способу життя. На відміну від модерністської теології і практики, які дозволяли різні послаблення у сповідванні релігійних істин, виконанні віроповчальних вимог чи моральних правил, фундаменталізм завжди демонстрував непохитну прихильність до встановлених догматів і правил поведінки, незважаючи на зовнішні загрози для своєї релігійної культури.

Для послідовників фундаменталізму як ортодоксальної теорії чи традиціоналістського світогляду їхня непохитність і віра на практиці часто закінчувалися переслідуваннями, стражданнями, а то й стратою. Іноді фундаменталізм використовувався як зневажливий термін, хоча він не має нести в собі негативних конотацій, оскільки свідчить переважно про послідовність і відданість у вірі. Але крайні форми вияву фундаменталізму актуалізують необхідність наукової реабілітації цього поняття з чітким означенням реальних і можливих небезпек для суспільства явища *фундаменталізм*.

На думку відомих дослідників фундаменталізму, сам термін ввели в обіг ті протестанти, «для яких неприйнятними були модерністські віяння в протестантизмі і які наполягали на необхідності буквального розуміння Святого Письма»²³¹. Він вперше був використаний під час Ніагарської біблійної конференції (1878-1897)²³², яка дала визначення тому, що є «фундаментальним» для християнської віри. Зміст поняття доформовувався в процесі публікації дванадцятитомного видання під назвою «Основи» (The

²³⁰ Новая философская энциклопедия [Електр.ресурс]. – Режим доступу: <http://iph.ras.ru/elib/3279.html>

²³¹ Фундаментализм. Сб. статей. – М.-К., 2003. – С. 3.

²³² [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // http://en.wikipedia.org/wiki/Niagara_Bible_Conference.

Fundamentals: A Testimony To The Truth)²³³, опублікованим у 1910-1915 рр. братами Мілтоном та Лайманом Стюарт. Ця серія теологічних статей з'явилася в період гострої боротьби між консервативною і модерністською течіями пресвітеріанства в Сполучених Штатах. Були виділені так звані «п'ять основ» - фундаментальні в християнській вірі:

- Богонатхнення Біблії Святим духом, наслідком якого є непомильність Святого Письма.
- Божественне походження та непорочне зачаття Христа.
- Віра в те, що смерть Христа була відкупленням гріха.
- Тілесне воскресіння Христа.
- Історична реальність Христових чудес, майбутнє повернення Христа у плоті, друге пришествя²³⁴.

На кінець 1910-х років теологів консерваторів, які відстоювали «п'ять основ», стали називати фундаменталістами²³⁵. Найбільше дискусій викликало перше з п'яти положень. Християнські фундаменталісти приймають Біблію в повному обсязі - як Новий Завіт, так і Старий, вважають її непомильною й історично точною. Серед них вирізняється група «буквалістів», які наполягають на буквальному прочитанні навіть тих місць у Святому Письмі, які інші сприймають як поетичну й метафоричну мову. Особливо це стосується Книги Одкровення (Апокаліпсису).

З часом термін *фундаменталізм* став пов'язуватися з тими течіями євангелістського протестантизму, для яких особливо притаманне сепаратистське ставлення до сучасності та до тих проявів культури, що є, на їхню думку, типовими для сучасного світу, а також до тих християн, які не вважають за необхідне віддалятися від цих проявів. Фундаменталізм як рух в християнстві ставив перед собою мету відновити старі вірування протестантського християнства і самовіддано захищати їх від ліберальної теології, дарвінізму та інших рухів, які, на думку фундаменталістів, були шкідливими для християнства.

Треба взяти до уваги, що терміни, які використовуються для позначення даного феномену в різних цивілізаційно-культурних середовищах є різними: фундаменталізм, пуританізм, релігійний ренесанс, ревайвалізм, релігійний радикалізм, відродження, повернення, пробудження, піднесення тощо. На визначення змісту і обсягу поняття *фундаменталізм* впливають різні фактори, які при синтезі, зокрема з етнічним чи політичним, набувають якогось певного, особливого виду. Існує багато різних фундаменталістських концепцій і рухів²³⁶, які виникають як наслідок фундаменталістської свідомості,

²³³ The Fundamentals: A Testimony To The Truth [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://en.wikipedia.org/wiki/The_Fundamentals.

²³⁴ Фундаменталізм. – С.109.

²³⁵ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://en.wikipedia.org/wiki/Fundamentalism>.

²³⁶ Кудряшова И.В. Фундаментализм в пространстве современного мира // Политические исследования. – 2002. – №1. – С. 66-77; Челищев В.И. Феномен

впливаючи на актуалізацію останньої. Але релігійний фундаменталізм є найбільш поширеним, а відтак і найвідомішим.

Сьогодні про протестантське походження терміну й первісне існування його в межах євангельських церков фактично забуто, оскільки більш актуальними постають інші конфесійні вияви фундаменталізму – ісламський, іудейський, індуїстський, синтоїстський. Хоча, до речі, для самого протестантизму, ці проблеми не чужі. Можна віднайти відомості і про сучасний православний чи католицький фундаменталізм. При цьому треба погодитися, що фундаменталізація будь-якої релігії, зокрема її віровчення, завжди сприяла процесу конфесіоналізації, будучи основою конфесійного самозбереження певних релігій.

Класичним прикладом тут може бути ранній протестантизм, появу якого не можна зрозуміти інакше, як через спробу фундаменталізації католицизму, прагнення відповісти на обмирщення останнього, який втратив первісні характеристики християнства як спільноти віруючих, де всі рівні перед Богом, де кожний може проповідувати, де святість визнається не за посадою, а за станом духу.

Хрестоматійним випадком фундаменталізації релігії, що призвело до виникнення нової конфесії, а зрештою до формування нової конфесійної ідентичності, є поява в 1830 році в США мормонізму²³⁷. Його засновники в обґрунтуванні істинності своєї релігії оперлися на Книгу Мормона, записану нібито на золотих пластинах сином пророка Моронієм і відкритих пророку Дж.Сміту. На відміну від традиційних християнських фундаменталістів, які свої джерела датують першим століттям н.е., мормони у фундамент своєї віри кладуть події 600-річної давнини до Різдва Христового. Виходить, що їх фундаменталізм фундаментальніший від загальнохристиянського, бо ж він є новітнім Божим Одкровенням.

Виокремлюючи *католицький фундаменталізм*, не можемо не згадати фундаменталістську реакцію католиків на рішення II Ватиканського собору. Створене у 1970 р. з ініціативи архієпископа Марселя Лефевра (1905-1991) братство святого Пія X виникло як відповідь «істинних католиків» на модернізацію Католицької Церкви. Від початку це братство мало чимало прихильників і об'єднало католиків-традиціоналістів, які заперечували реформи богослужіння, практику екуменізму, необхідність діалогу з іншими релігіями.

Рух в католицизмі, який виступав проти курсу на оновлення Католицької Церкви, проти аджорнаменто, який прагнув забезпечити

фундаменталізму в сучасному світі: історія і форми // Вестник Московского университета. – Сер.18. Социология и политология. – 2006. – № 4. – С. 98-116.

²³⁷ Докл. див.: Колодний А. Церква Ісуса Христа Святих Останніх Днів. Церква мормонів у світі й Україні. – К.: УАР, 2010; Walter E.A. van Beek. Pathways of Fundamentalization. The peculiar case of Mormonism [Електр. ресурс]. – Режим доступу: https://openaccess.leidenuniv.nl/bitstream/handle/1887/9690/ASC_1241507_030.pdf?sequence=1

цілісність католицизму, його повноту, відомий як католицький інтегризм (від лат. *integer* – неушкоджений). Останній перегукується з клерикалізмом і традиціоналізмом XIX ст., які були засуджені ще I Ватиканським собором, тому що традиціоналістська недовіра до людського розуму відкривала шлях скептицизму й безбожництву, підривала авторитет Папства. Інтегризм оформився на початку XX ст. як реакція на соціально-християнський рух, що боровся проти модернізму. Після II Ватиканського собору інтегризм очолив архієпископ Марсель Лефевр, якого так і не вдалося переконати в користі модернізму. Інтегризм не йде на жодні компроміси. Вважалося, що на кінець XX ст. священиків, прихильників інтегризму, було десь 350. Ватикану не вдалося побороти цей рух, тому 2009 року ним було відмінено відлучення від РКЦ єпископів-лефевристів.

Фундаменталізація релігії не обмежується однією традицією, католицькою. Фундаменталізм як тенденція притаманна всім розвинутим релігіям, які постали перед викликами секуляризованого світу. Нинішня фундаменталізація – це реакція релігії на проблеми, що з'явилися перед традиційними суспільствами наприкінці XX століття.

Для християнства така фундаменталізація обернулася поверненням до євангельських істин, тобто своєрідною неопротестантизацією, харизматизацією п'ятидесятницького толку або консерватизацією віровчення на рівні його історичних ідеологем та доктрин. Пошуки «фундаменту віри», безумовне дослівне прийняття його, відмова від будь-яких раціоналістичних методів пояснень й витлумачень, покладання у пізнанні істини винятково на озаріння через віру, заборона на будь-яку критику Біблії і праць Отців церкви – ось ознаки нового етапу в розвитку релігій, як християнської, так й інших.

Церкви масово почали відмовлятися від модернових напрацювань у сфері соціальних концепцій, синтезу науки і релігії, сучасного прочитання Священних книг та мови богослужінь тощо. В соціальній сфері фундаменталізм релігії означав декапіталізацію суспільних відносин, повернення до ідеалів соціальної справедливості, аскетизму. Суспільство масово зацікавилася фундаментальними християнськими цінностями, прагнучи не тільки сповідувати їх традиційно та ортодоксально, але й керуватися ними у своєму повсякденному житті.

Відомі дослідники релігійного фундаменталізму його присутність вбачають у нових теологіях католиків. Проявами фундаменталізації католицизму вважаються католицький інтегризм у Франції та Італії, існування «Опусу Деї», в доктринах і діяльності яких присутня вірність католицькій традиції, незгода з модернізацією віровчення і політики Ватикану. Як приклади сучасної фундаменталізації католицизму, наводиться теологія звільнення, що знайшло своє обґрунтування в доктринах Г.Гут'єрреса й Л.Боффа, які розуміли традицію як слідування хрестоматійному прикладу Христа.

Проблеми релігійного фундаменталізму мають не лише богословський (теоретичний), але й практичний вимір. Так, зовсім недавно активно в

християнському та експертному середовищі обговорювалася мотивація норвезького терориста Брейвіка, використана ним для виправдання здійснених терактів в Осло і на о.Утойа влітку 2011 р. Багато людей вважали, що саме християнський фундаменталізм штовхнув Брейвіка на теракти. Проте, на думку керівників Церкви, християнство, будучи релігією любові, не може надихати злочинну ідеологію. Однак багато європейців, спостерігаючи зміцнення ісламу в Європі, починають думати в унісон з Брейвіком, оскільки не можуть для себе пояснити, чому європейське християнство «сюсюкає по відношенню до демократії, свободи слова, прав людини, гуманітарної допомоги, фемінізму і дозволу на одностатеві шлюби»²³⁸. Сама дійсність штовхає їх до фундаменталізації своїх поглядів і поведінки. І не тільки зовнішні загрози (іслам, секуляризм) можуть стати таким поштовхом, але й християнський контекст.

Позиції нинішнього фундаменталізму, який стереотипно засуджується, ще не настільки сильні, щоб змінити сучасні закони, які поставали під впливом модернізації суспільства та релігій і які зараз працюють проти віруючих фундаменталістів, як це сталося із 37-річним німцем Акселем Х., якого звинуватили в викраденні власних дітей, оскільки він хотів виховувати їх в християнському, а не секулярному дусі. Якщо ісламський фундаменталізм сприймається вже як норма, як візитна картка ісламу, що само по собі є помилковим, а тому прагне заперечити такий стереотип сприйняття мусульман, то маніфестації християнського фундаменталізму в західному суспільстві виглядають неадекватно. Будь-які прояви фундаменталізму з боку респектабельних німців чи французів інтерпретуються як недоречність, як маргінальність. Однак, за підрахунками німецьких авторів О.Ламбрехта і К.Барса, кількість християнських фундаменталістів переступила вже мільйонний показник²³⁹.

Стурбованість німецького суспільства християнським фундаменталізмом надто велика. На ісламський фундаменталізм реагувати навчилися, а ось що робити із християнським, то це вже проблема²⁴⁰. На думку авторів дослідження про християнських фундаменталістів у Німеччині, вони «радикальні, переконливі і користуються все більше зростаючим успіхом. Біблія є основою їх віри і життя, інші релігії вони заперечують, нехристиян прагнуть конвертувати [навернути – ЛФ]. Гомосексуалізм вважають гріхом, секс до шлюбу - небажаним, до еволюційної теорії у них є запитання».

²³⁸ Шленкин В. О «тамплиере» XXI века: [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://baptist.spb.ru/?news/shownews&id=467&t=2>

²³⁹ Mission Gottesreich. Fundamentalistische Christen in Deutschland. by Oda Lambrecht, Christian Baars (Миссия Царствие Небесное: христианские фундаменталисты в Германии [Електрон.ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mission-gottesreich.de/index.php/kurzinfo-zum-buch/>).

²⁴⁰ Нуне А. Без права на ответ. Германия воюет с христианским фундаменталистом [Електр.ресурс]. – Режим доступу: <http://www.portal-credo.ru/site/?act=news&id=89482&type=view>.

Інші джерела підтверджують зростання кількості фундаменталістів в країнах Європи. Так, М.Ворегер, оцінюючи фундаменталізм, пише: «Німецьке суспільство не сприймає всерйоз те, що християнські фундаменталісти пливають проти течії ... У той час, як Католицька і Євангельська Церкви в останні роки втратили багатьох своїх членів, число євангелікан (так ще називають християнських фундаменталістів у Німеччині) постійно зростає ... Експерти оцінюють чисельність носіїв подібних ідей у Німеччині біля двох з половиною мільйони осіб»²⁴¹.

Узагальнюючи різні прояви європейського християнського фундаменталізму, експерти переконані в спільності його форм в будь-якій конфесії, називаючи фундаменталізм «структурною ерессю»²⁴².

Православний фундаменталізм. Фундаменталізм притаманний і православ'ю, хоча самі православні, особливо в Росії, не дуже люблять обговорювати цю тему. Чисто богословські аспекти фундаменталізму в православ'ї ще слабо досліджені і в релігієзнавстві, яке обережно ставиться до проблеми конфлікту між представниками реформістських і традиціоналістських, а скоріше фундаменталістських, течій цієї конфесії.

Про православний фундаменталізм як явище можна говорити з початку ХХ ст., зокрема з діяльності «Союза русского народа», який увійшов в історію різними за своїм значенням і наслідками акціями та ініціативами. Тут і справа Бейліса 1911 р., і рішення Помісного Собору 1917-1918 рр. про відновлення Патріаршества, і повернення до апостольських соборних начал церковного життя. 1917 рік для Російського православ'я став роковим, оскільки розколов Церкву на тихонівців і сергіянців, протистояння яких не завершилося до цього часу, хоч і відбулося офіційне об'єднання двох частин РПЦ, колись поділених за принципом підтримки однієї із названих «партій». Фундаменталісти або загинули від переслідувань радянської влади, або ж були вигнані в еміграцію, де вимушені були прийняти цінності Західного світу, частково трансформуючись. Але й в комуністичній РПЦ, майже повністю керованій владою, існувало два табори: поміркований, налаштований на співпрацю з державою, і ворожий, який не приймав ніяких обіцянок з боку влади і не чекав кращих часів.

Православне відродження періоду демократичних реформ в кінці 80-х рр. м. ст. виявилось дещо неочікуваним для обох «партій». Стихійно почали формуватися різні «партії» в православ'ї, як правило, політичного гатунку. Так з'явилися національно-релігійний фундаменталізм («Память»), фундаменталістські налаштовані релігійні православні братства («Православие или смерть», «Общество ревнителей памяти митрополита Иоанна», Союз православных граждан тощо), деякі з яких діють і в Україні.

РПЦ шукала своє місце і боролася за особливу роль в політичному житті Росії. Церкві вдалося набути особливого значення культурного стрижня й

²⁴¹ Voregger Michael. Bibeltreu, wissenschaftlich und streng gläubig. – 04.10.2009 [Електрон.ресурс]. – Режим доступу: <http://www.heise.de/tp/artikel/31/31215/1.html>.

²⁴² Там само.

символу національної ідентичності в Російському суспільстві. Вона не тільки відстояла і утвердила корпоративні інтереси, а й запропонувала власну політичну доктрину - «Основи соціальної концепції РПЦ» (2000 р.)²⁴³, де прописала свій ідеал «симфонійних відносин» Церкви і держави, Церкви і суспільства. Церква запропонувала своє, альтернативне світському, розуміння прав і свобод людини, цінностей і моралі. Церковні декларації потрясли уяву безрелігійного росіянина, який побачив в РПЦ істинну Церкву, правдиву віру, ідеал земного устрою²⁴⁴. Теорія «нового Царства Божого» була доповнена доктриною «русской цивилизации», концептуальну і практичну реалізацію якої забезпечував Всесвітній російський народний собор. З часом, завдяки Центру динамічного консерватизму (В.Авер'янов, А.Коб'яков, М.Калашников та інші), з'явилася «Русская доктрина»²⁴⁵, в якій означилися цілі Російського глобального проекту²⁴⁶, доповненого досконалою, з точки зору православних росіян, концепцією «Русского мира».

Згадана вище концепція - окрема тема для дослідження, до аналізу якої бралися богослови і релігієзнавці, політики і політологи, які вважають, що ця концепція свідчить: «Патріарх Кирил... перейшов на позиції крайнього фундаменталізму»²⁴⁷. Аргументуючи вищість східно-християнської цивілізації у порівнянні з західно-європейською, концепція «Русского мира» («Русской цивилизации») виходить з протиставлення колективних цінностей християнського сходу західним стандартам свободи релігії та прав людини. Патріарх Кирил постійно виокремлює першість духовного над матеріальним, жертвність і самообмеження над прагненням земного успіху, вірність істині та ідеалам над життєвою користю, земним добробутом як специфічно російські цінності. Глава церкви прагне знайти в духовному і життєвому досвіді росіян те, що вирізняє їх від інших націй, підкреслити їх особливість, кращість, довершеність. Цим самим патріарх звільняє православних росіян від обов'язку приймати загальноєвропейські цінності, але всяк рекомендує Європі придивитися до традицій Росії, якщо хоче збудувати європейський спільний дім.

²⁴³ Основы социальной концепции РПЦ [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://patriarchia.ru/db/text/141422.html>.

²⁴⁴ Семененко В. «Основы социальной концепции» Русской церкви как манифест православного консерватизма [Електр. ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravoslavie.ru/analit/rusideo/socialconcept.htm>.

²⁴⁵ Русская доктрина (Сергиевский проект) / Под ред. А.Б.Кобякова, В.В.Аверьянова. – М.: Яуза-пресс, 2008.

²⁴⁶ Аверьянов В. «Русская Доктрина» – это проект будущего [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: http://www.perspektivy.info/rus/rus_civ/rus_doktrina_proekt_budushego.htm

²⁴⁷ Черноморец Ю. Христианский консерватизм Патриарха Варфоломея и фундаментализм Патриарха Кирилла: существенные противоречия и угрозы для будущего // http://risu.org.ua/ua/index/expert_thought/analytic/40214

Апологізуючи цінності традиційного суспільства, концепція «Русского мира» проголошує Росію і православ'я єдиними носіями істинності, моральності, духовності, вважаючи себе обраними для здійснення місії спасіння всього людства від гріха і криз.

Православний фундаменталізм РПЦ зразка 2008-2010 рр., слухно відзначає Ю.Черноморець, настільки розходиться з помірним консерватизмом «Соціальної концепції» 2000 року, що експертне співтовариство і православні Церкви навіть не можуть до кінця повірити в те, що світоглядна революція в РПЦ відбулася всерйоз і остаточно²⁴⁸. Здравомислячі люди оптимальним сценарієм розвитку подій – як для РПЦ, так і для всіх зацікавлених сторін - вбачають відмову Патріарха Кирила від фундаменталізму, оскільки останній не зможе забезпечити виконання завдань, які об'єктивно стоять нині перед Росією й РПЦ.

Підперте ісламським фундаменталізмом, Російське православ'я виявилось фундаментальнішим від мусульман. В процес фундаменталізації були залучені не тільки церковні структури, але й державні, громадські, партійні, які врешті замкнулися в точці повернення до втраченої Російської імперії. Замість відновлення продуктивних і позитивно перевірених форм суспільного життя, всього його устрою, замість демократизації та гуманізації життєвого простору росіян, формування нового стилю і норм відносин з іншими народами, державами, культурами, в т.ч. і релігіями, Церквою разом із Російською державою запропонований новий тип тоталітаризму – російсько-православний. Фундаменталізація, яка розпочиналася як відновлення втраченої багатовікової традиції, врешті завершилася встановленням клерикально-олігархічного режиму. Вдалося відродити не кращі взірці православного добродія, аскези, благодійності, містицизму, а найгірші – сріблолобство, лицемірність, розкіш форм, а не смислів.

З критикою такої Церкви виступили не тільки світські росіяни, але й звичайні віруючі РПЦ начолі зі своїми єпископами. «Бунт» Анадирського і Чукотського єпископа Діоміда, якого підтримали й інші ієреї (в тому числі і в Україні в середовищі УПЦ МП), за що й були заборонені в служінні, оцінюється неоднозначно.

У своєму відомому листі 2007 року єпископ Діомід дорікав Церкві за те, що в ній набирає силу "еретичне вчення екуменізму", розвивається духовне угодовство, відбувається підкорення церковної влади мирській, утвердилася "мовчазна згода, замість викриття антинародної політики існуючої влади", виправдання і благословення персональної ідентифікації громадян (ІПН), схвалення демократії. Він критикував Церкву за проведення міжрелігійного саміту, за зверненням до лідерів "великої вісімки", що є, на його думку, "органом мирового масонського правительтва" тощо.

Церква вимушена була визнати, що такі апокаліптичні настрої присутні в ній, що зокрема в монастирях вони найсильніші. Консерватори-монархісти

²⁴⁸ Там само.

налаштовані на крайній критицизм, аж до критики патріаршої влади. Керівництво РПЦ прагне нині подолати це відсутнє однострумство, хоча фундаменталістські настрої й виступи постійно з'являються в її житті.

Потреба в духовному і церковному оновленні, за що ратують як фундаменталісти, так і модерністи, наштовхується на окостеніння структур традиційної Церкви, на її бюрократичний апарат, який за самою своєю природою є неініціативним, лінивим і байдужим. Після короткого піднесення релігійних настроїв наприкінці ХХ ст., на хвилі яких виникло стільки нових форм духовної роботи, багато рухів, спрямованих на реальне «духовне зцілення», на відчутну допомогу нужденним, приходять пора фундаменталізації, повернення до «джерел», до історичного досвіду, але вкрай реакційного і консервативного. Фундаменталізація, яка для інших релігій поставала як очищення від історичного накипу церковних звичок, в контексті РПЦ стає ідеологічною зброєю проти інакомислячих в Церкві. В цьому контексті, зокрема, показовим є перевидання старих збірок, які засуджують модерністів, мета яких, на думку правовірних православних, «руйнування Церкви і виготовлення нової всесвітньої релігії антихриста»²⁴⁹. Вже традиційно всує негативно згадуються діячі російського релігійного відродження всесвітньо відомі богослови і філософи, зокрема С.Аверінцев, діючі священники, навіть архієреї. Особливо активізувалися біляправославні фундаменталісти, шукаючи ворогів православ'я.

Фундаменталізм – типове явище конфесійного буття. Наївно думати, що фундаменталізм притаманний тільки католицизму чи православ'ю. Це загальна тенденція, яка стосується, зокрема, і протестантів. На міжнародному форумі в Києві 2011 р., на якому аналізувався двадцятирічний шлях протестантських деномінацій пострадянського простору за умов релігійної свободи, представник Білорусі Алесь Дубровський зосередився на проявах фундаменталізму в протестантизмі, що стає трендом (тенденцією), яка існує паралельно постмодерністській філософії. На думку А.Дубровського, фундаменталізм загрожує євангельським віруючим, існуючи, зокрема, в трьох іпостасях, як неодокетизм, стихійний традиціоналізм, "догматовірря", ірраціоналізм і опозиція науковому вивченню Біблії. Протестанти, існуючи на пострадянському просторі відносно вільно лише 20 років, встигли обзавестися і проблемами "історичних" Церков: "Рабське проходження традиції призводить до застою, до духовного омертвіння". Як приклад, наводилися конкретні випадки, коли пастор однієї з білоруських церков забороняє прихожанам своєї церкви взагалі читати літературу²⁵⁰.

На українських теренах теж активізувалися релігійні фундаменталісти, зокрема так званий Візантійський Католицький Патріархат, що «виріс» з Української правовірної греко-католицької церкви. І хоча самі греко-католики

²⁴⁹ Колымагин А. Сети обновленного фундаментализма [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://ej.ru/?a=note&id=11442>

²⁵⁰ [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://www.portal-credo.ru/site/?act=news&id=87939&type=view>.

схильні бачити в догналізмі не фундаменталізацію греко-католицизму, а «деструктивну секту гуруїтського характеру, віровчення якої не є християнським»²⁵¹, зміст і форми вимог, які цей патріархат висуває до всіх і вся, збігаються з типовими фундаменталістськими рухами.

Як бачимо, фундаменталізм – це надто об'ємне поняття, яке утримує в собі різні явища як за змістом, так і формою чи структурою. Його розуміють і як сукупність певних якостей, тоді фундаменталізація постає як процес набуття цих якостей. Іноді визначають як тенденцію. Є думка, що фундаменталізм – це скоріше процес, ніж явище. З теологічної точки зору, фундаменталізм трактується як напрямок думки, дискурс і стратегія для перевірки стану конфесії, а не її доктринальної системи чи завершеного богослов'я. Фундаменталізм є схильністю до певних типів аргументації, до типу реакції на соціальне середовище, а також спрямованість-орієнтація в майбутнє. Щоб зберегтися, фундаменталізм має періодично (а може і безперервно) фундаменталізуватися. Але очевидно, що фундаменталізм – обов'язковий елемент буття всіх релігій, який забезпечує збалансоване їх існування в межах хвилеподібних змін тих чи інших тенденцій. Фундаменталізм свідчить про стабільність і повноту церковного життя в один період, але й про консервацію чи навіть застій в іншу епоху.

Говорячи про фундаменталізм, ми зрештою актуалізуємо проблему влади, сили авторитету визначати, що є істинним і законним, а що – суперечить їм. Фундаменталісти фактично привласнюють собі цю духовну легітимізацію визначеного ними як істинне, божественне, сакральне, правдиве, правильне. Саме фундаменталісти володіють тими ключами, які дають їм право тлумачити тексти, встановлювати їх автентичність, авторитетність, канонічність, визначати, які інституції є бажаними, богоугодними.

Фундаменталізм, вважають його «апологети», конструює ідентичність, оскільки формулює вихідні, незмінні, як йому здається, постулати віри і правила поведінки на основі «згадування» чи «повернення» до фундаментів віри²⁵². Хоча частіше всього відновлюється не саме джерело, а те, що ми хочемо бачити як джерело. Відновити первісну форму якогось віросповідання не вдасться ніколи, оскільки наші знання про нього є обмеженими, препарованими, суб'єктивними. А от завдяки фундаменталізації як процесу адаптації та асиміляції, як способу «йти в ногу з часом», дійсно, можна зберігати, примножувати або корегувати набуту раніше ідентичність. Орієнтація фундаменталізму на традицію відображається в ідеології «сталості в змінах», незважаючи на величезні перетворення, як в її контексті, так і в самих фундаменталістських структурах.

Фундаменталізація вчення, обрядової сфери, системи співжиття вірних та управління ним досі убезпечувала конфесії від розмивання істинного

²⁵¹ Вільчинський о. Орест-Дмитро. Догналізм – прикрите агресивне поганство [Електр. ресурс]. – Режим доступу: Catholicnews.org.ua.

²⁵² Умнов А.Ю. Вечное возвращение: Фундаментализм как скрытая тенденция развития цивилизации // Независимая газета: Прил. НГ-Религии. – 1999. – 6 окт. (№7).

вчення, від його викривлення, від несправедного виконання основних вимог і релігійних обов'язків. Завдяки фундаменталізації якоїсь з релігій виявляються причини кризи суспільства, падіння його моральності, зниження рівня духовності людей, входження людства в економічні і соціальні колапси. Ті, хто поділяв такі думки, тобто прихильники фундаментальних віроповчальних положень, очищали та зміцнювали ортодоксальне ядро всередині вже існуючого віросповідання, а зрештою сприяли конфесійному самозбереженню, оскільки посилення на історичний досвід, вічні цінності, чистоту «віри батьків» більш переконливіші, ніж теперішні вигоди. Ті ж, хто прагнув і добивався змін, творили нові конфесії і нові ідентичності, що свідчило про духовно-релігійний потенціал людства, яке покликано не тільки зберігати, але й розвивати свої духовні світи, представлені в тисячі існуючих і майбутніх традиціях.

Проф. А.Арістова

4. Природа мусульманського фундаменталізму

До числа суттєвих особливостей оксидентальної ментальності з її тяжінням до раціонально-розбудованого, логіко-центричного знання відносяться й спроби підвести будь-які феномени під чіткі визначення, узагальнення, концепти. Природньо, що одним із аспектів «західного» сприйняття і розуміння ісламу є прагнення виділити й сконцентрувати в одному стислому та водночас ємному визначенні найістотніші риси ісламу, оте «єство мусульманства».

Незайве зазначити, що західне ісламознавство дуже чітко усвідомило той факт, що іслам просто не вписується в межі такого поняття як «релігія» (точніше, в межі того, що вважається релігією в західній духовно-інтелектуальній традиції); іслам постав як дещо «понад-релігійне», «понад-світоглядне», щось тотальне у своєму функціонуванні, «матричне» щодо усіх сфер життя суспільства. Іслам – держава і сім'я, влада і політика, економіка й соціальна організація, освіта і етика, релігія і право. Тож дуже поширеним і в принципі загально визнаним стає визначення ісламу як «способу життя».

Своєрідність буття і формовиявів ісламу, серед іншого, обумовлює така його іманентна властивість, яку ми попередньо означили як «максималізм». Йдеться про певний спосіб світорозуміння, світосприйняття і світоперебування, який тяжіє до певного максимуму в ідейному і практичному смислах, втілюється у загострене відчуття граничності, межовості в її найрізноманітніших виявах: від граничної тотальності й категоричності релігійної свідомості, переконання у завершеності, остаточності і вищості власної істини – до крайньої відданості й безкомпромісності заради